

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2019, 8 (4): 2424/2440

**Abdülmeçid Efendi'nin Hayatı Ve Halife Seçilmesinde Türkiye
Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Tartışmalar**

Abdulmecid Efendi's Life and the Discussions that Occurred in the
Grand National Assembly of Turkey During His Election as a Khalifa

Zekeriya Akman

Doçent Doktor, Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Assoc.Prof., Kirikkale University Faculty Of Islamic Sciences

zekeriyaakman@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-7445-0539

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 31.07.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 17.10.2019
Yayın Tarihi / Published	: 25.10.2019
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: AKMAN, Z. (2019). Abdülmeçid Efendi'nin Hayatı Ve Halife Seçilmesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Tartışmalar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (4), 2424-2440. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/49747/599202>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Zekeriya AKMAN Since 2019- Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Kırıkkale, 71450 Turkey. All rights reserved.

Abdülmeccid Efendi'nin Hayatı Ve Halife Seçilmesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Tartışmalar

Öz

İtilaf Devletleri, Kurtuluş Savaşı'ndaki mağlubiyetlerinin ardından gerçekleştirilecek olan Lozan Barış Görüşmelerine hem Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni hem de İstanbul Hükümeti'ni davet etmiştir. İkili ayrılık çıkararak avantaj elde etmeye çalışan İtilaf Devletleri'nin bu tavrına karşı TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmasının ardından sadece halife sıfatı kalan Vahdettin, can güvenliği kalmadığı gerekçesiyle firar ederek İngilizlere sığınmıştır. Bu olayın ardından TBMM, boş kalan hilafet makamına yeni birisini seçmek amacıyla toplanmıştır. Önce gizli sonra açık gerçekleşen oturumlarda, kimin halife seçileceğinden çok seçilen halifenin nerede kalacağı tartışılmıştır. Meclisteki birçok mebus İstanbul'un işgal altında olduğunu ve işgal altındaki halifeye biat etmenin caiz olmadığını iddia etmiştir. Bazı vekiller ise İngiliz baskısı altındaki İstanbul'da kalacak olan bir halifenin İngilizlerden güç alarak padişahlık ilan edebileceğini öne sürmüştür. Tartışmaların sonucunda meclisin kararlarına uyacağına dair senet imzalayan Abdülmeccid Efendi halife seçildi ve 24 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'da, meclis tarafından seçilen heyetin de katılımıyla yeni halifeye biat töreni düzenlendi.

Anahtar Kelimeler: Abdülmeccid Efendi, Son Halife, TBMM Tartışmaları, Hilafet, Osmanlı Devleti

Abdulmeccid Efendi's Life and the Discussions that Occurred in the Grand National Assembly of Turkey During His Election as a Khalifa

Abstract

After their defeat in the Turkish Independence War, the Allied Powers invited both the Istanbul Government and the GNAT Government to the Lausanne Peace Conference. Against that move of the Allied Powers, which tried to gain an advantage by creating a division between the two parties, the GNAT legislated the abolition of sultanate on November 1, 1922 causing Sultan Vahdettin who now only had the title of khalifa to take refuge in Britain because of having no security of life. Following that event, the GNAT convened to elect a new khalifa. During the sessions which were closed first and open later, discussions were centered on where the new khalifa would live rather than who would be elected as the new khalifa. Majority of the deputies in the assembly argued that Istanbul was under an occupation, so it would not be lawful to obey a khalifa under occupation. On the other hand, some deputies claimed that if the new khalifa stayed in Istanbul, which was under a British pressure, he could declare himself as a new sultan thanks to the support of the British powers. As a result of long discussions, Abdulmeccid Efendi who signed a title deed assuring that he would abide by the decisions to be made by the assembly was elected as the new khalifa and an allegiance ceremony was arranged for the new khalifa with the participation of a committee selected by the assembly in Istanbul on November 24, 1922.

Keywords: Abdulmeccid Efendi, Last Khalifa, GNAT Discussions, Caliphate, Ottoman Empire

Giriş

Hz. Muhammed daha hayatta iken onun vefatından sonra devlet idaresinin kimde olacağı tartışmaları Müslümanların dini bir lidere verdikleri önemi göstermektedir. Halifelik makamı, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar için en önemli dini müessese olmuştur (Suyûtî, 2004, s. 12-13). Dört Halife Dönemi'nin ardından Emeviler ve Abbasiler'de olan halifelik Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hanedanlarına geçmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlı padişahları, Abdülmecid Efendi'ye kadar hem halife hem de sultan unvanlarını kullanmışlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmasının ardından, İtilaf Devletleri yapılacak olan barış görüşmelerine Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de davet etmiştir. İki tarafın anlaşmazlıklarından avantaj elde etmeyi amaçlayan bu hamleye karşı TBMM, dış ilişkilerdeki çift başlılığı engellemek adına 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmıştır (Kandemir, 2015, s. 29). Bu gelişmenin ardından yüzyıllardır bir arada olan saltanat ve hilafet makamları birbirinden ayrılmış ve mevcut padişah Vahdettin'in sadece halife unvanı kalmıştır. TBMM'nin almış olduğu karar Vahdettin'e Refet Bey tarafından Yıldız Sarayı'nda bildirilmiştir. Bu durumun üzerine Tevfik Paşa'nın başkanlığını yürüttüğü İstanbul Hükümeti istifa etmeyi reddetmiştir. İşgal kuvvetlerinin generallerinden yardım isteyen Tevfik Bey, kabinesindeki kişilerin peş peşe istifasının sonucunda baskılara dayanamayarak kendisi de 4 Kasım 1922 tarihinde istifa etmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin istifasının ardından İstanbul'daki polis müdürü, jandarma komutanı, belediye başkanı ve adliye heyeti Refet Bey'e TBMM Hükümeti'nin emrine geçmeye hazır olduklarını iletmişlerdir. Bu yaşananlara binaen Refet Bey, bir beyanname ile TBMM Hükümeti namına İstanbul'un idaresine el koyduğunu ilan etmiştir. Yaşanan gelişmelerin ardından TBMM Hükümeti'ni temsilen Bâb-ı Âli'ye yerleşen Refet Bey, Ankara'ya haber vermek maksadıyla bir telgraf çekerek padişahın da istifa edebileceğini Ankara'ya bildirmiştir. Tüm bu olayların sonucunda, saltanatın kaldırılmasından iki gün sonra Yıldız Camii'ndeki hutbede Vahdettin, sultan sıfatı ile değil yalnızca Halife-i Müslimin sıfatıyla anılmıştır (Satan, 2016, s. 88).

5 Kasım 1922 tarihinde ise TBMM Hükümeti tarafından bir talimatname yayınlanmış, bu talimatname uyarınca İstanbul'un idaresine el konulduğu, şimdilik TBMM hükümeti namına bir vilayet olarak idare edileceği, nezaretlerin kaldırıldığı ve memurların izinli sayıldığı ilan edilmiştir. Bu talimatın sonucunda İstanbul'un tamamıyla TBMM Hükümeti'nin idaresi altına girdiği söylenebilir.

Yaşanan tüm hadiselere binaen Vahdettin, işgal kuvvetlerinin komutanı olan İngiliz General Harington'a can güvenliğinin olmadığını, İstanbul dışına çıkmak istediğini ve İngiltere'nin himayesine alınmak istediğini iletmiştir. Vahdettin bu talebini önce sözlü daha sonra yazılı bir şekilde İngiliz yetkililerine bildirmiştir. Bu talebinin sonucunda 17 Kasım 1922 tarihinde Halife Vahdettin İngiliz zırhlısı ile İstanbul'dan firar etmiştir (Satan, 2016, s. 88-89). Yaşanan bu gelişmenin ardından Refet Paşa Ankara'ya bir telgraf çekerek durumu bildirmiştir. Refet Paşa'nın telgrafına cevaben mevcut hadisenin henüz TBMM'de görüşülerek bir karara bağlanmadığı bu yüzden öncelikle kutsal emanetlerin korunmasının ve TBMM tarafından seçilmeden önce yeni halife ile görüşerek bir teminat almasının önemi kendisine bildirilmiştir (Satan, 2016, s. 90-91).

TBMM saltanatı kaldırdığında, halifelik makamına seçilecek kişilerin Osmanlı hanedanından, bilgili ve ahlaklı kişilerin arasından TBMM tarafından seçileceği beyan edilmiştir. Buna binaen, Refet Bey Abdülmecid Efendi ile görüşerek kendisinin onayını ve meclisin kararlarına uyacağına dair imzalamış olduğu senedi almıştır. Mustafa Kemal ve Rauf Bey bu durumun değerlendirmesini yaparak nasıl hareket edeceklerini planlamışlardır. 18 Kasım 1922'de Rauf Bey Heyet-i Vekile'yi toplamış ve mevcut durumla ilgili bilgilendirmede bulunmuştur. Bu toplantıda Abdülmecid Efendi'nin mecliste yapılacak olan halife seçimi için aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar uyarınca mecliste gizli ve açık oturumlar yapılmış ve bu oturumlarda halifenin kim olacağından çok, intihap ve biat konularının nasıl çözüme kavuşturulacağı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada Abdülmecid Efendi'nin halife olarak seçildiği meclis oturumlarında yaşanan tartışmalar incelenecektir.

Hayatı

Abdülmecid Efendi, 29 Mayıs 1868 tarihinde İstanbul'da Dolmabahçe sarayında doğmuştur. Babası Sultan Abdülaziz, annesi ise Hayranidil Kadın Efendi'dir. Çocukluğunun ilk dönemi Dolmabahçe Sarayı'nda geçen Abdülmecid Efendi, henüz dört yaşındayken askeriye'nin topçu sınıfına yazılarak burada spor ve ata binme eğitimleri almıştır. Küçük

yaşlarda binicilikte ustalaşmış, başta güreş olmak üzere sporun birçok dalıyla uğraşmış ve özellikle nişancılıkta ilerlemiştir (Satan, 2016, s. 25).

Abdülmecid Efendi, bu dönemde ulemadan din dersleri de alarak hem batılı tarzda hem de kendi geleneklerine uygun eğitime devam etmiştir. Babasının ölümünden sonra Yıldız Sarayı'nda açılmış olan Hanedan-ı Saltanat mektebine devam etmiştir (Kırpık, 2010). Yabancı dillere büyük bir kabiliyeti olan Abdülmecid Efendi, bu okulda farklı hocalardan Almanca ve Fransızca dersleri almıştır; okulun kapanmasından sonra özel hocalar tutarak eğitimine devam etmiştir. 1876 yılında babasının tahttan indirilmesinin ardından ailesi ile birlikte önce Topkapı Sarayı'na, oradan da Ortaköy'deki Fer'iyye Sarayı'na yerleşmiştir. Babasının burada intihar etmesinden sonra (kendisi bunun intihar olmadığını ve öldürüldüğünü söylemiştir) sarayda yalnız kalmıştır. Sultan Abdülhamid'in tahsisıyla önce Çamlıca'da bir köşke daha sonra Bağlarbaşı'ndaki bir köşke taşınmıştır (Satan, 2016, s. 27). 1895 yılından sonra Abdülmecid Efendi, kışın Ortaköy'deki Fer'iyye Sarayında yazın ise Bağlarbaşı'ndaki köşkte kalmıştır.

Entelektüel bir yaşam süren, Avrupa sanat ve edebiyat yayınlarını düzenli bir şekilde takip eden, tarih ve edebiyat ile ilgilenen Abdülmecid Efendi telif eserler yazmış ve tercüme yapmıştır. Abdülmecid Efendi dört defa evlenmiştir. Eşleri Şehsuvar, Mehisti, Hayrünnisa ve Bihruze hanımlardır. Bu evliliklerden Ömer Faruk ve Dürrüşehvar adında çocukları olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Sultan Abdülhamid'in gözetimindeki kapalı yaşamdan çıkan Abdülmecid Efendi, liberal ve aydın görüşlerinden dolayı "Demokrat Prens" olarak ün kazanmıştır. Yine bu dönemde Avrupa'ya seyahatlerde bulunmuş ve Avrupa ülkelerinin sanatsal ve politik etkinliklerini incelemiştir. Batı kültürünü özümsemiş olan Abdülmecid Efendi, İslam dininin vecibelerini de yerine getirmeye gayret göstermiştir. Cuma namazlarını aksatmadığı, beş vakit namazını kıldığı ve Kur'an okuduğu bilinmektedir (Eken, 1990, s.5).

Abdülmecid Efendi, Sultan Abdülaziz'in üç oğlundan ortancasıdır (Aşıroğlu, 2011, s.17). 1916 yılında ağabeyi Yusuf İzzeddin'in intihar etmesinden sonra Sultan Abdülaziz'in hayatta kalan en büyük oğlu olduğu için ikinci veliahtlığa yükselmiştir. Bu dönemde Vahdettin Efendi birinci veliahttır. 4 Temmuz 1918 tarihinde Sultan Mehmet Reşad'ın ölümünden sonra Vahdettin Efendi padişah olmuş, Abdülmecid Efendi de veliaht unvanını almıştır. Veliaht olduktan sonra Ortaköy Fer'iyye Sarayı'ndaki

dairesinden Dolmabahçe Sarayı kompleksindeki veliaht dairesine taşınmıştır. Abdülmecid Efendi, Kurtuluş Savaşı yıllarında Milli Mücadele yanlısı bir tutum sergilemiş ve bu nedenle İstanbul Hükümeti tarafından veliaht dairesinde bir nevi göz hapsinde tutulmuştur.

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM, saltanatı kaldırmış ve Sultan Vahdettin 17 Kasım 1922'de İstanbul'u terk etmiştir. 19 Kasım 1922 tarihinde ise TBMM, Sultan Vahdettin'in yurt dışına çıkması neticesinde Abdülmecid Efendi'yi halife olarak seçmiştir. Kendisine "Emirü'l-Müminin" unvanı yerine "Halife-i Müslimin" unvanı verilmiştir. (Küçük, 1988, s.263)

TBMM'de yapılan gizli oylama neticesinde halife seçilen Abdülmecid Efendi; halife seçildikten sonra başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere ülkenin önde gelen kişileri tarafından tebrik edilmiş ve destek görmüştür. Halife olduktan sonra kendisi için tahta çıkış ve kılıç kuşanma törenleri düzenlenmemiştir. 24 Kasım 1922 tarihinde, Topkapı Sarayı Hırka-i Şerif Odası'nda halife için biat töreni düzenlenmiştir. Bu törene Ankara Hükümeti adına Refet Paşa ile bazı milletvekilleri ve din görevlileri katılmıştır. Abdülmecid Efendi, İslam âlemine hitaben bir beyanname yayınlamış (Kandemir,2015, s. 31) ve TBMM'ye teşekkürlerini bildirmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından hilafet kaldırılmış ve bütün Osmanlı hanedan ailesi, ülke dışına çıkartılmıştır. Hanedanın erkek üyelerinin ülkeyi terk etmesi için kendilerine yetmiş iki saat, kadınlara ise bir hafta ve on gün arasında süre tanınmıştır. Bunun üzerine Halife Abdülmecid Efendi, 4 Mart 1924 tarihinde eşleri ve çocukları ile birlikte ülkeyi terk etmiştir. Abdülmecid Efendi, 9 Mart 1924 tarihinde İsviçre'ye gitmiş ve Teritted adlı kasabadaki bir otele yerleşmiştir. Bir süre sonra maddi sıkıntılar yaşamaya başlayan Abdülmecid Efendi'ye Haydarabat Nizamı tarafından maaş bağlanmıştır.

Abdülmecid Efendi, 7 Ekim 1924 tarihinde Fransa'nın Nice şehrine taşınmıştır. Fransa'da yaşadığı süreçte Paris ve Viyana gibi şehirlere seyahatler yapmış, siyasetten uzak bir hayat sürerek güzel sanatlarla ilgilenmiş ve anılarını yazmıştır. Abdülmecid Efendi üretken bir ressam olarak, toplamda iki yüzden fazla büyük ölçekli tabloya imza atmış ve birçok sergiye katılmıştır (Satan, 2016, s. 31).

Sağlık sorunları nedeniyle 19 Haziran 1939'da Nice'den ayrılarak Paris'e yerleşen Abdülmecid Efendi, 23 Ağustos 1944 tarihinde geçirmiş olduğu bir kalp krizi neticesinde Paris'te yaşamını yitirmiştir. Ölümünden önce İstanbul'a defnedilmesini vasiyet etmiş fakat bu isteği Ankara Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Cenazesi on yıl boyunca Paris'te bir

caminin hücrelerinde tahnit edilerek bekletilmiştir. 30 Mart 1954 tarihinde Suudi Arabistan'a götürülerek Medine'deki Cennetü'l-Bâki Mezarlığı'na defnedilmiştir. (Yağbasan, 2004)

Halifelik/Hilafet

Sözlük anlamı itibariyle "halefe" fiilinin mastar hali olan "hilafet" kelimesi, bir kişiden sonra onun makamına, yerine gelme demektir. İslam inancındaki genel anlayışa göre hilafet; dini konularda ve devlet siyasetinde zulüm ve adaletsizlikten sakınmak için Allah'ın emir ve yasakları ile Hz. Muhammed'in usulünü gözeterek karar yürüten makam anlamına gelmektedir (Şimşir, 2005, s. 267).

Halifelik tarihi ana hatlarıyla, "Hulefa-i Raşidin" olarak da bilinen Dört Halife Dönemi, Emevi Dönemi (661-750), Abbasi Dönemi (750-1258), Memlük hâkimiyeti altındaki Mısır Abbasileri Dönemi (1261-1517) ve Osmanlı Dönemi (1517-1924) olarak toplam beş dönemde incelenmektedir (Suyûtî, 2004, s. 12-13).

Henüz Hz. Muhammed hayattayken, onun ölümünde sonra devlet işlerini kimin üstleneceği yönünde yapılan tartışmalara binaen denilebilir ki o dönemde işlerliği ve sistematiği olan bir devlet müessesesi mevcuttur (Şimşir, 2005, s. 267). Hz. Muhammed'in vefatından sonra Ridde Savaşları sırasında halifelik müessesesinin varlığı mevcut coğrafyadaki siyasi birliği olanaklı hale getirmiştir (Yücesoy, 2007, s. 89). Dört Halife Dönemi'nde sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halifelik sıfatını taşımıştır. Bu halifeler birbiri ardına seçimle belirlenmişlerdir. Ancak Muaviye'den sonra hilafet babadan oğula geçen mutlaki bir sisteme dönüşmüştür. Bu dönemde Emevi Devleti'nde halk tarafından sevilen I. ve II. Muaviye, Hişam ve Abdümelik gibi halifelerin yanı sıra; I. Yezid, I. Mervan ve II. Velid gibi birçok İslam tarihçisinin tasvip etmediği halifeler de hüküm sürmüştür (Köse, 2014, s. 58).

750 yılında Emeviler'den sonra yönetimi ele alan Abbasiler; Emeviler'de ağırlıklı olan Arap milliyetçisi bir politika yerine tüm İslam âlemini kapsayan ümmetçi bir politika izlemişlerdir. Bu dönemde yönetsel ve askeri alanda birçok gelişme gösteren devlet, giderek genişleyerek Dört Halife Dönemi fethedilen topraklara yenilerini eklemiştir. Bu dönemde Ebü'l-Abbas es-Seffah'tan Müstasım-Billah'a kadar 37 Abbasi halifesi bulunmaktadır (Yıldız, 1988, s. 37).

Abbasilerin ikinci dönemi olarak da nitelendirilen Mısır Abbasileri Dönemi, Abbasiler'in ilk döneminden oldukça farklıdır. Bu dönemde İslam âleminde merkezi otorite ortadan kalkmış; farklı devlet, hanedanlık ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde halifeler Selçuklu hükümdarlarıyla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Nişabur Seferi sırasında, Abbasi halifesi Kaim Biemrillah; Tuğrul ve Çağrı Beyler'in de aralarında bulunduğu Oğuz Boyu reislerine elçiler ve hediyeler göndererek yağma yerine imar faaliyetlerinde bulunmalarını istemiştir. Türk liderler, halifeden gelen bu teması siyasi bir fırsat olarak değerlendirmiş ve halifenin tüm isteklerini yerine getirmişlerdir. Bunun üzerine iki kez Bağdat'a sefere çıkan Tuğrul Bey'in çabaları sonucunda Türk liderler halife ve ailesinin takdir ve saygısını kazanmıştır (Özdemir, 2008, s. 320-321). Bu dönemde Mu'tazid-Billâh Ebü'l-FethEbû Bekir'den Mütevekkil-Alellah Muhammed'e kadar 17 farklı halife bulunmaktadır (Yıldız, 1988, s. 38).

Osmanlı Devleti zamanında ise İslam âleminin coğrafyası oldukça geniş olduğu için farklı yer ve zamanlarda birçok hükümdar kendi halifeliğini ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise I. Murat'tan Yavuz Sultan Selim'e kadar olan sultanlar halife unvanını kullanmışlardır. Yavuz Sultan Selim ise Mısır Seferi sonucunda Arap topraklarını Osmanlı hâkimiyetine katınca Halife Mütevekkil-Alellah Muhammed, halifeliği Yavuz Sultan Selim'e devretmiştir. Bu tarihten itibaren son Osmanlı halifesi Abdülmecid Efendi'ye kadar hilafet Osmanlı Devleti'nin elinde olmuştur (Avcı, 1998, s. 546).

Oldukça uzun bir süre boyunca İslam âleminin liderliği iddiasına sahip olan halifelik müessesesinin tarihsel gelişim ve değişimi İslam'ın tarihsel süreci ile iç içe gelişme göstermiştir (Aytepe, 2002, s. 16). İslam'ın içerisindeki en uzun ömürlü kurumlardan bir olan halifelik, 3 Mart 1924'te TBMM tarafından kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra Müslümanlar arasında ortak mutabakatı sağlayabilen bir halife çıkmamıştır. Bunun yanı sıra farklı yer ve zamanlarda bazı insanlar kendilerini halife ilan etmeye hala devam etmektedir.

Abdülmeccid Efendi'nin Halife seçilişinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yapılan Tartışmalar

Vahdettin'in ülkeyi terk etmesi üzerine yeni bir halife seçme ihtiyacı duyan TBMM, yeni halifenin seçimi için toplantılara başlamaya karar vermiştir. Ancak seçilecek yeni halifenin İngiliz yanlısı değil TBMM yanlısı olması oldukça önemli olmuştur. Bu yüzden meclis, öncelikle meclisin

hassasiyetlerine uyacağına dair Abdülmecid Efendi'den senet almıştır (Satan, 2016, s. 95).

18 Kasım 1922'de Doktor Adnan Bey'in başkanlığında toplanan TBMM'de Vahdettin'in firarı, boşalan hilafet makamı ve bunun sonucunda atılacak adımlar hakkında tartışmalar yürütüldü. Rauf Bey'in 17 Kasım günü yaşanan gelişmeleri meclise sunmasının ardından mevcut telgraf görüşmelerinin gizli tutulması amaçlandığından dolayı, lüzum olursa gizli celsede bunların sunulacağını arz etti. Bunun sonucunda yapılan oylamada tartışmaların gizli celsede yapılması kararlaştırıldı. Tekrar kürsüye gelen Rauf Bey, Vahdettin'in firarı ile ilgili Refet Paşa'dan ve General Harington'dan gelen telgrafları ve Abdülmecid Efendi'nin senedini okudu (TBMM, 1985).

Konuşmasının devamında Rauf Bey, firar etmesi ve Kurtuluş Savaşı esnasında takındığı tavır sebebiyle Vahdettin'in vatan haini olarak ilan edilebileceğini söyledi. Bununla birlikte ülkede mevcut bir halife olmadığını, yeni bir halife seçmenin önemli olduğunu vurguladı. Ayrıca, halife seçmeyi geciktirmenin içeride ve dışarıda yeni problemlere sebep olabileceğini ifade etti. Bu esnada Mersin mebusu Selahattin Bey, hkmetin bu durumda önerdiği bir halife olup olmadığını sordu. İlk başta bunun meclisin takdirinde olduğunu söyleyen Rauf Bey, ısrarlar sonucunda Abdülmecid Efendi'nin münasip olduğunu beyan etti (TBMM, 1985).

Yaşanan gelişmelerin üzerine tartışmalar hızlandı. Antalya vekili Ali Vefa Bey mevcut halife seçimi konusunda Vekiller Heyeti'ndeki diğerk düşüncelerin ne olduğu hakkında bilgi istedi. Bunun zerine Rauf Bey, İngiliz işgali altında olan İstanbul'da bulunacak bir halifenin ister istemez İngilizlerin etkisi altında kalacağını düşünen bazı vekiller olduğunu belirtti (TBMM, 1985). Çankırı vekili Tevfik Bey, şer'ie Vekili'nin Vahdettin'in halifelikten hâl edilmesi hakkında bir fetvasının olup olmadığını sordu. Bunun zerine Vehbi Efendi (şer'ie Vekili) kürsüye geldi. İslam düşmanı İngilizlere sığınan Vahdettin'in halifeliğinin fiilen sona erdiğini belirterek memlekette yeni bir halifeye ihtiyaç olduğunu ve bunu seçmenin de meclisin görevi olduğunu beyan etti. Vehbi Efendi ayrıca, geleneklere göre fetva hazırlamanın doğru olacağını belirterek, bir fetva hazırladı. Okunan fetvanın ardından Ankara vekili Hoca Mustafa Efendi, seçilecek yeni halifenin Ankara'ya getirilip biatının Ankara'da yapılmasını, bu sayede İstanbul'daki tutsaklıktan kurtulabileceğini belirtti. Bunun ardından Hoca

Mustafa Efendi, halifenin İstanbul'da olmasının olumlu ve olumsuz yönlerinin ne olabileceği hakkındaki görüşlerini belirtti (TBMM, 1985).

Bu olaylardan sonra tekrar fetva tartışmaları başladı. Meclisteki bazı vekillerin fetvaya Vahdettin'in hâl edildiğinin eklenmesini istedi. Tartışmaların sonucunda söz konusu ibare fetvaya eklendi. Bu yaşananların ardından halifenin nerede olacağı ile ilgili tartışmalar şiddetlendi. Lazistan vekili Necati Bey, yeni halifenin İstanbul'da bulunmasının onu çeşitli oyun ve hilelere açık hale getireceğinden dolayı Ankara gibi meclise yakın bir yerde bulunmasının daha münasip olacağını söyledi (TBMM, 1985). İzmir vekili Sırrı Bey ise meclis ilk açıldığında İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgalini sebep göstererek; İstanbul'da bulunan padişah/halifenin bağımsız karar alamadığı iddiasıyla, padişah/halifenin emirlerinin meclis için geçersiz olduğunun beyan edildiğini hatırlattı ve seçilecek olan halifenin İstanbul'da kalmasının söz konusu beyan ile çelişkili olacağını belirtti. Bazı vekillerin de Sırrı Bey'e destek vermesinin ardından Yasin Bey, halifenin hilafet merkezi olan İstanbul'dan çıkarılıp Ankara'ya getirilmesinin, ileride yapılacak olan barış görüşmelerinde meclisin İstanbul'a çok da önem vermediği izlenimini yaratabileceğinden ötürü ülkenin elini zayıflatacağını iddia etti (TBMM, 1985).

Yeni celsenin açılmasının ardından Mustafa Kemal kürsüye çıktı ve daha önce konuşan herkese tek tek cevap verdi. Konunun enine boyuna tartışılabilirliğini, ancak bu durumun gecikmeye ve sorunlara yol açacağını belirtti. Yeni bir halife seçildikten sonra bunun yeni halifeye beyan edileceğini söyleyerek, yeni halifenin nerede kalacağı ve yetkisinin sınırlarının ne olacağı gibi hususların ise daha sonra tartışılması gerektiğini vurguladı. Bununla birlikte, meclisin Türk milleti adına karar verdiğinden ve verdiği kararında tüm İslam âlemini bağlamayacağından; ancak halifenin tüm İslam coğrafyasında söz sahibi olacağından, meclisin bu makam için bir dayanak olması gerektiğinden ve Türk halkının varlığının ve bağımsızlığının bir halifenin iktidarına bırakılamayacağından bahsetti. Mustafa Kemal ayrıca Abdülmecid Efendi'nin neden yeni halife olarak seçilmesi gerektiğine de değindi. Osmanlı soyundan gelen ve meclisin beklentilerini karşılayabilen kişi sayısının azlığını, Abdülmecid Efendi'nin meclisin şartlarını kabul edeceğini ve herkesin, Abdülmecid Efendi'nin yeni halife olmasını beklediğini belirtti. Mustafa Kemal halifenin nerede kalacağına yönelik tartışmalara binaen:

"İstanbul şimdi İtilaf Devletlerinin askeri işgali altındadır. Fakat işgalin tesiri dün ile bugün aynı değildir. Bugün hiç kuvvet kullanmadığımız halde İstanbul'a nüfuzetmeye başladık. Ancak henüz

hilafet makamı tamamen kurtarılmamıştır. Türkiye'nin vazifesi Hilafet makamını kurtarmaktır. Bu bizim için hususi ve kutsal bir davadır. Bu yüzden hilafet makamını bugünün hususi şartlarında başka bir yere nakletmek doğru olmaz. İşgal kuvvetleri halifeyi hapsetmek ve tanımamak isterlerse bunu yapabilirler. Fakat bu tarz hareketleri aleyhimize değil, belki bizi dünya nazarında mağdur ve mazlum göstererek kendi aleyhlerine olacaktır. Bunun için biraz da İslam âlemi telaş etsin, bizimle beraber çalışsın ki hilafet makamını kurtaralım ve halifeyi serbest olarak oraya oturtalım. İslam âlemi bu şekilde yardımda bulunursa bu günlerde halifenin Anadolu'ya getirilmesi mevzubahis dahi olmamalıdır."

Demistir. (TBMM, 1985).

Mustafa Kemal'in konuşmasının ardından Şer'îye Vekili Vehbi Efendi tekrar söz aldı. Vahdettin'in bir halifede olması gereken özelliklere sahip olmadığını söyleyerek, aciliyetle yeni bir halife seçmeye olan ihtiyacı vurguladı ve halifenin sahip olacağı sıfatların ise daha sonra tartışılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine, Şer'îye Encümeni'nin mevcut fetva hakkında yazdığı mazbata Adnan Bey tarafından okundu. Mazbataya göre, Vahdettin'in İngilizlere sığınmasıyla hilafet makamı boş kaldı ve bu makama yeni bir halife seçerek ona biat etmekte bir sorun yoktu (TBMM, 1985).

Sivas vekili Vasıf Bey, Mersin vekili Selahattin Bey, İçel vekili Mehmet Şevki Bey, Erzurum vekili Süleyman Necati Bey, Afyon vekili Mehmet Şükrü Bey, Lazistan vekili Ziya Hurşit Bey, Yozgat vekili Feyyaz Ali Bey ve Sinop vekili Hakkı Hami Bey'in imzaladığı ve halifenin biatının işgal altında olan İstanbul'da yapılmasının sakıncalı olduğunu bildiren tahrir okundu. Sonrasında, Bitlis vekili Yusuf Ziya tarafından verilen ve Kayseri vekili Osman Bey, Çankırı vekili Neşet Kazım Bey, İzmit vekili Sırrı Bey, Erzurum vekilleri Süleyman Necati Bey ve Salih Bey, Maraş vekili Hasip Bey, Karahisar vekili Şükrü Bey, Dersim vekili Mustafa Bey, Yozgat vekilleri Bahri Bey ve Feyyaz Ali Bey, Erzincan vekili Hüseyin Bey, Siverek vekili Bekir Sıtkı Bey ve Antalya vekili Ali Vefa Bey tarafından imzalan ve içerik bakımından bir önceki tahrirle aynı olan tahrir okundu (TBMM, 1985).

Tahrirlerde söz konusu olan halifenin İstanbul'dan Ankara'ya getirilmesi meselesini Adnan Bey oylamaya sunmak istedi. Ancak bazı vekiller bu duruma itiraz edince tartışmalar daha da sertleşti. Mersin vekili Selahattin Bey, altında kendisinin de imzası bulunan tahririn oylamaya

sunulması gerektiğini; aksi halde altında imzası bulunan vekillerin hilafetle ilgili hiçbir oylamaya katılmayacağını ifade etti. Amasya vekili Ömer Lütfi Bey de aynı şeyleri söyleyince Rauf Bey, oylamaya katılmamaları durumunda büyük bir vebal altına gireceklerini belirtti (TBMM, 1985).

İntihap ve biat meselesi hakkındaki tartışmaların altında yatan en önemli sebep, esaret altındaki İstanbul'daki halifenin de esaret altında olacağı ve esir bir halifeye biat etmenin caiz olmayacağı yönündeki düşüncelerdi. Malatya vekili Lütfi Bey'in meclisin Ankara'dan intihap etmesinin şeri açıdan uygun olmayacağını belirtmesi üzerine Şer'îye Vekili Vehbi Efendi, Lütfi Bey'e cevaben bu durumda dinen hiçbir sorun bulunmadığını söyledi. Bununla birlikte tekrar yoğunlaşan tartışma ortamı içerisinde Vehbi Bey'in sesi duyulmaz bir hale geldi. Bu yüzden Vehbi Bey, diğerlerinin meseleyi boş yere uzattığını, intihap ve biat edilecek kişinin huzur durumunun biata engel teşkil etmediğini beyan etti (TBMM, 1985).

Tartışmalar git gide hararetlenince Mustafa Kemal tekrar söz aldı. Sorunun çözümü için bir öneride bulundu.

“Meclis halifeyi intihap eder ve bir intihap kararnamesi çıkarır. Bu kararname üzerine TBMM kimi halife seçtiğine dair bir beyanname hazırlar. Aynı zamanda halife seçilecek kişinin TBMM tarafından hilafet makamına intihap edildiğini bütün İslam âlemine tebliğ edecek bir beyanname hazırlanır. Her iki beyanname Meclis'te görüldükten sonra son şeklini alır. Peşi sıra bu iki beyanname Meclis'in seçeceği bir vasıta ile kendisine bildirilir. İntihap olunduğunu kendisi kabul ederse o beyanname imzalatılır ve TBMM beyannamesi ile İslam âlemine gönderilir. Başka hiçbir muameleye gerek yoktur.”

Şeklinde konuştu. (TBMM, 1985).

Mustafa Kemal'in konuşması üzerine tartışmalar azalmışsa da tamamen bitmedi. Rauf Bey söz alarak halifeyi meclisin intihap edeceğini ve intihabın ardından İstanbul'un kontrolünün meclise geçmesi için daha çok çalışacaklarını söyledi. Bununla birlikte, İngilizlerin halifeyi ülkelerine götürerek İslam'ın namusunu çiğnediklerini, ülkenin iç işlerine müdahale ettiklerini ve bu yüzden İstanbul'u temizlemek amacıyla hareket ederek halifenin meşruluğunu kanıtlayacaklarını belirtti. Bunun üzerine oturduğu yerden söze karışan Mustafa Kemal, daha hangi halifenin seçileceği belirlenmemişken halifenin intihap ve biat meselelerinin oylamaya sunulmasının doğru olmayacağı yönünde görüş bildirdi. Kırşehir vekili Müfit Efendi ise tartışmaların bu denli karmaşıklaşmasının asıl sebebi olarak Vekil Heyeti'nde tam manasıyla bir görüş birliğine varılamamış olmasını sebep gösterdi. Bununla birlikte, eğer meclis halifenin İstanbul'da

kalmasının vebalini üzerine alırsa intihap yapılabileceği yönünde fikir beyan etti. Ardından Selahattin Bey de meclisin eğer vebali alırsa kendisinin ve arkadaşlarının oylamaya katılacaklarını beyan etti. Yaşanan bu hadiselere binaen Adnan Bey, halife seçmeden önce diğer meselelerin oylanmasının mantıklı olmadığı belirterek halife seçimine geçilmesini kararlaştırdı. Bununla birlikte kapalı celsede açık oy yöntemi, açık celsede ise kapalı oy yöntemi ile olmak üzere iki kere halife seçimi yapılacağını beyan etti (TBMM, 1985).

Tamamen İngiliz hâkimiyetine giren Vahdettin'in İngilizlerin elinde piyon bir halife olarak kullanılmasını engellemek için en kısa zamanda yeni bir halife seçilmesi oldukça önemliydi (Eken, 1990, s. 38). Söz konusu seçimin mümkün olduğunca gürültüsüz bir şekilde yapılmasının öneminin farkında olan Mustafa Kemal söz olarak, Abdülmeccid Efendi'nin bazı hatalarının olduğunu ve meclis ile ilgili birçok eleştirisinin hala hafızalarda olduğunu belirtti. Bununla birlikte, herkesin Abdülmeccid Efendi'nin yeni halife olmasını beklediğinden ve TBMM'ye verilen senetten bahsetti. Bu sözlerin ardından Adnan Bey, Rauf Bey'e dönerek hkmetin yeni halife olarak kimi önerdiğini sordu ve "Abdülmeccid Efendi" cevabını aldı (TBMM, 1985).

Meclisteki oylamanın ardından büyük bir çoğunlukla Abdülmeccid Efendi yeni halife olarak seçildi. Ancak mevcut oturum gizli olduğu için ertesi sabah bir açık oturum düzenlendi. Sabah saat altı civarı başlayan oturuma gazeteciler ve meclis memurları da alındı.

Gizli celsede olduğu gibi, Adnan Bey ilk sözü hkmet adına konuşan Rauf Bey'e verdi. Rauf Bey; Refet Paşa ve General Harington'dan gelen telgrafları okudu ve bir konuşma yaptı. Vahdettin'in görevini terk ederek düşman bir devlete firar ettiğinden ve yeni bir halife seçmenin gerekliliğinden bahsetti. Rauf Bey'in ardından söz alan Vehbi Efendi ise İslam aleminin halifesinin İslam düşmanı bir ülkenin himayesi altında olduğundan dolayı hilafet makamının boşaldığını ve yeni bir halife seçmenin meclisin üzerine vacip olduğunu ifade etti. Vehbi Efendi kürsüden inerken bazı vekillerin fetva istemesinin ardından, yazılmış olan fetvayı okunmak üzere kâtime verdi (TBMM, 1960).

Fetvanın okunmasının ardından oylamaya geçilmesi söz konusu olunca Mustafa Kemal yerinden kalkarak, daha önce memleketi yıkmak amacıyla birçok fetva verildiğini ve bu yüzden verilen fetvaların meclis

tarafından oylanması gerektiğini belirtti. Bitlis vekili Yusuf Ziya Bey, fetvanın meclisin oyundan daha yüksek merteye olduğunu söyleyerek Mustafa Kemal'in sözlerine itiraz etse de Adnan Bey fetvayı oylamaya koydu. Oy birliği ile fetva kabul edilirken sonuç uzun süre alkışlandı (TBMM, 1960).

Fetva oylamasından sonra yeni halifenin seçimi için gizli oylamaya geçildi. 162 kişinin katıldığı seçimde 148 kişi Abdülmecid Efendi, 42 kişi Abdürrahim Efendi, 3 kişi Selim Efendi tercihinde bulunurken dokuz kişi de çekimser yönde oy kullanmıştır. Bu sonuçlara göre 148 oy alan Abdülmecid Efendi yeni halife seçilmiştir (TBMM, 1960).

TBMM'de yapılan seçimlerin ardından Rauf Bey, 20 Kasım günü Abdülmecid Efendi'ye bir telgraf göndererek kendisini tebrik etti. Aynı gün mecliste, halife seçilen Abdülmecid Efendi'yi tebrik etmek ve kendisine kutsal emanetleri teslim etmek amacıyla meclis adına bir heyet gönderilmesi konusu tartışıldı. Tartışmanın sonucunda 24 Kasım günü meclisi temsilen İstanbul'da bir heyet bulunması kararlaştırıldı. Söz konusu heyette Divan Riyaseti'nden bir başkan yardımcı, iki kâtip ve bir idare memurunun bulunması kararlaştırıldı (TBMM, 1960). Bu kararın ardından bazı vekiller karar hakkındaki fikirlerini belirttikten sonra takrirler okunmaya başlandı. Okunan ilk takrir olan Yozgat vekili Feyyaz Ali Bey'in takriri, halifeye meclisin beyannamesini imzalatmak için gönderilecek olan vekil heyetindeki on beş kişinin kura ile belirlenmesi yönündeydi. Daha sonra Yozgat vekili Süleyman Sırrı Bey'in meclisteki her şube başına üç kişi olacak şekilde toplam on beş kişinin gönderilmesi gerektiğini belirten takriri okundu. Bu iki takririn ardından üçüncü olarak Çorum vekili Dursun Bey'in takriri okundu. Söz konusu takrirden gönderilmesi kararlaştırılan heyetin oldukça önemli bir heyet olduğundan, bu yüzden her seçim bölgesinden kura ile seçilecek olan bir vekil gönderilmesi gerektiğinden bahsedilmekteydi. Dördüncü olarak Muş vekili Ahmet Hamdi Bey'in, söz konusu heyetin en az 30 kişiden oluşması gerektiğini belirten takriri okundu (TBMM, 1960).

Meclis Başkanı Hüseyin Avni Bey, takrirler okunduktan sonra oylamalara geçilmesine hükmetti. İlk olarak Divan Riyaseti'nin heyet gönderme teklifi oylandı. Oy çokluğuyla kabul edilen teklifin ardından yukarıda bahsedilen dört takrir oylama sunuldu. Dört takrirden yalnızca Yozgat vekili Feyyaz Ali Bey'in takriri kabul edildi. Bunun üzerine heyette yer alacak vekillerin kura ile belirlenmesine geçildi. Kuranın sonucunda ise Eskişehir vekilleri Halil İbrahim Bey ve Eyüp Sabri Bey, Bursa vekili Emin

Bey, Karahisar-ı Şarki vekili Mehmet Vasfi Bey, Cebelibereket vekili Rasim Bey, Erzurum vekili Durak Bey, Çankırı vekili Ziya Bey, Ankara vekili Hacı Mustafa Bey, Ardahan vekilleri Hilmi Bey ve Server Bey, Erzincan vekili Hüseyin Bey, Yozgat vekili Feyyaz Ali Bey, Amasya vekili Mehmet Rağıp Bey, Sinop vekili Şerif Bey ve Adana vekili Mehmet Bey heyete seçildiler. Bu isimlerin yanında Divan-ı Riyaset adına Kırşehir vekili Müfit Bey İkinci Başkan Yardımcısı sıfatıyla, Van vekili Hakkı Bey ve Kayseri vekili Atıf Bey kâtip sıfatıyla, Sivas vekili Emir Paşa ise İdare Memuru sıfatıyla heyete dâhil oldu (TBMM, 1960).Seçilmiş 19 kişiden oluşan heyetin görevi İstanbul'a giderek kutsal emanetleri halife seçilen Abdülmecid Efendi'ye teslim etmek ve ona biat etmektir.

Sonuç

Hilafet makamı Hz. Muhammed'in vefatının ardından Müslümanların bir arada tutulması için oldukça önemli bir makam olarak görülmüştür. Ancak Hulefa-i Raşidin olarak anılan ilk dört halifeden sonra I. Muaviye'nin oğlunu hilafet için varis tayin etmesiyle halifelik saltanatvari bir sisteme dönmüştür. Abbasilerin g kaybetmesinin ardından, Müslüman devletlerin sayısı git gide artmış ve çeşitli yer ve zamanlarda birçok kişi kendisini halife ilan etmiştir. Bu vakitten sonra Müslümanlar, bir devlet çatısı altından toplanmasa da halifenin varlığı sebebiyle kısmen de olsa gönül birliğı yapmışlardır. Hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçmesinin ardından Osmanlı padişahları halife ve sultan unvanını birlikte kullanmaya başlamışlardır. Ancak Lozan Barış Görüşmelerinde ikililiğı engellemek amacıyla TBMM tarafından saltanat kaldırılınca, Mehmed Vahdettin'in sadece halife unvanı kendisinde kaldı. Halife Vahdettin'in İngilizlere sığınmasının ardından halifelik makamının boş bırakılmaması adına mecliste yürütülen çalışmalarda sert tartışmalar yaşanmıştır.

Meclisteki tartışma konuları arasında en çok üzerinde durulan konu, halifenin İstanbul'da kalması durumunda İngilizlerden g alarak padişahlık ilan etmesi ve işgal altındaki İstanbul'da bulunan halifeye biat edilip edilemeyeceğı olmuştur. Söz konusu meclis tartışmalarından yola çıkarak denilebilir ki TBMM bu dönemde kendini halife seçimi için tek yetkili makam olarak görmektedir. Halifenin nerede kalacağı, hangi unvanı kullanacağı, yetkilerinin ne olacağı ne çeşit kıyafet giyeceğı, intihap ve biatının nasıl olacağı gibi konularda dahi mecliste oldukça ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların sonucunda gerekli kararları veren meclisin;

hilafet konusu üzerindeki tutumundan ve söz konusu tartışmalardan, ileri bir tarihte hilafeti tamamen kaldıracak olması sebebiyle, kendini hilafet makamının üstünde gördüğü söylenebilir. Halife seçildiği kendisine tebliğ edilince, Abdülmecid Efendi aynı gün meclise bir teşekkür telgrafı gönderdi ve İslam dünyası için bir beyanname yayınladı.

Saltanatı kaldırarak dış politikadaki çift başlılığı engelleyen meclisin Abdülmecid Efendi'yi yeni halife olarak seçmesi, TBMM'nin elini siyasi açıdan güçlendirmiştir. Bu vesileyle İngilizlerin Vahdettin'i kendi ellerinde kukla bir halife olarak kullanmasının önüne geçilmiştir. Hilafet makamına meclis eliyle bir halife seçerek meclis, siyaseten tek otorite olduğunu ilan etmiş oldu. Ayrıca, boş kalan hilafet makamının kendiliğinden dağılmasının önüne geçilmiştir.

Kaynakça / Reference

- Aşıroğlu, O. G. (2011). Son Halife. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Avcı, C. (1998). Hilafet. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988(1), 546-553.
- Aytepe, O. (2002). Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 8(29).
- Eken, H. (1990). Abdülmecid Efendi'nin Halifeliğe Seçilmesi. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kandemir, F. (2015). Son Halifenin Son Günleri. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Kırpık, C. (2010). II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010(21), 99-130.

- Köse, H. M. (2014). Hulefâ-yiRâşidîn Döneminden Emevîlere Geçişin Siyasi Anlamı: Hilafet-Mülk Tartışması. Dîvân: Journal of InterdisciplinaryStudies/Dîvân: DisiplinlerarasıCalismalar Dergisi, 37(2).
- Küçük, C. (1988). Abdülmeccid Efendi Son Osmanlı Halifesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988(1), 263-264.
- Özdemir, M. N. (2008). Abbasi halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları arasındaki münasebetler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (24), 315-367.
- Satan, A. (2016). Son Halife Abdülmeccid Efendi. İstanbul: Yazıgen Yayınevi.
- Suyûtî, C. (2004). Halifeler Tarihi. (O. Özatağ, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- TBMM. (1960). Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Cilt: 24-25). Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM. (1985). Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yağbasan, E. (2014). Halife Abdülmeccid Efendi ve Sanatı. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, H. D. (1998). Abbasiler. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1988(1), 31-48.
- Yücesoy, H. (2007). Allah'ın Halifesi, Dünyanın Kadısı: Bir Dünya İmparatorluğu Olarak Hilafet. Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (22), 87-106.

